

DE WARE KINDERVREUGD

DE WARE KINDERVREUGD

Een overzicht van de auteurs,
illustratoren en uitgevers van
de protestants-christelijke
jeugdliteratuur in haar bloeitijd
(1900-1970)

Richard van Schoonderwoerd den Bezemer

Brevier

© 2015 Brevier uitgeverij - Kampen
www.brevieruitgeverij.nl

Deze uitgave is mede tot stand gekomen dankzij financiële steun van de J.E. Jurriaanse Stichting te Rotterdam en de Willem de Zwijgerstichting te Baarn.

Omslagontwerp: Studio Mol
Opmaak binnenwerk: Gewoon Geertje

ISBN 9789491583780
NUR 621

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

VOORAF

De ware kindervreugd beschrijft een kleine geschiedenis van de protestants-christelijke jeugdliteratuur, met speciale aandacht voor de glorie-tijd van het genre, van het begin van de twintigste eeuw tot ongeveer 1970. Het genre ontstond rond 1845 uit evangeliserende werking, het brengen onder de jeugd van de boodschap van God. Er werden in de loop der jaren honderden, duizenden, boekjes met een boodschap gepubliceerd. Kritiek was er constant, zowel binnen eigen kring - men was dogmatisch niet snel tevreden - als van buiten - over het algemeen geringschatting. De bloeitijd duurde tot eind van de jaren zestig van de twintigste eeuw, waarna het genre door de ontzuiling en ontkerkelijking leek te verdwijnen. Dat gebeurde niet, na een aantal mindere jaren kwam er eind twintigste eeuw een redelijk herstel. De interesse beperkt zich echter nu grotendeels tot de meer behoudende kring.

De protestants-christelijke jeugdliteratuur heeft grote en bekende schrijvers voortgebracht zoals W.G. van de Hulst, Anne de Vries en K. Norel. Ook vele anderen kregen de kans hun pennenvruchten aan het papier toe te vertrouwen. Er ontstonden vele gezapige werkjes, maar ook een aantal juweeltjes. Altijd speelde de Bijbelse boodschap op een of andere manier een rol.

Naast het algemeen verhalend overzicht bestaat *De ware kindervreugd* uit biografische schetsen van schrijvers en illustratoren. Ook aan de geschiedenis van diverse uitgeverijen wordt ruim aandacht besteed en er komen recensies en klassieken binnen het genre aan de orde. Dit boek is bedoeld om een prettig leesbaar overzicht te geven van de bloeitijd van een bijzonder genre. En om de, soms vergeten, hoofdrolspelers van dat genre weer eens voor het voetlicht te brengen.

november 2015,
Richard van Schoonderwoerd den Bezemer

Illustratie van Sierk Schröder voor: W.G. van de Hulst, *Jaap Holm en z'n vrienden*, uitg. Callenbach, 17e druk, 1958

INHOUDSOPGAVE

Vooraf	5
1. DE OPKOMST VAN HET GENRE (1845-1900)	9
De begintijd van de protestants-christelijke jeugdliteratuur	9
Vrouwelijke auteurs rond 1900	13
2. BLOEITIJD (1900-1970)	17
Een nieuwe impuls	17
Kwantiteit en kwaliteit	19
3. BEKENDE AUTEURS	22
E. Gerdes (1821-1898), de papenhater	22
Hesba Stretton (1832-1911), sociaal bewogen schrijfster	26
A.J. Hoogenbirk (1848-1920), journalist en letterkundige	28
L. Penning (1854-1927), de volksschrijver	30
Johanna Breevoort (1869-1942), een strijdbaar schrijfster	32
W.G. van de Hulst (1879-1963), de kindervriend	35
P. de Zeeuw JGzn. (1890-1968), een veel schrijvende schoolmeester	40
H. te Merwe (1896-1977), 'Schrijven voor God'	42
Anne de Vries (1904-1964), sociaal verteller	47
K. Norel (1899-1971), Holland en het water	53
Nel Verschoor-van der Vlis (1909-1996), de toon van barmhartigheid	57
Piet Prins (1909-1985), een nieuw fenomeen: spannende jeugdseries	59
4. BEFAAMDE ILLUSTRATOREN	63
A. Rünckel (1876-1956), flamboyante persoonlijkheid	63
Menno van Meeteren Brouwer (1882-1974), altijd weer Indië	65
J.H. Isings (1884-1977), zoeken naar de mens	67
Jan Lutz (1888-1957), de alleskunner	69
Henk Poeder (1897-1958), illustrator tegen wil en dank	71

Hein Kray, (1901-1995), de Drentse kunstschilder	72
Rie Reinderhoff (1903-1991), verzorgdheid en precisie	75
Annie van de Ruit (1904-1992), zwiërige charme	77
Adri Alindo (1905-2001), dansende tekenpen	80
Corrie van der Baan, (1915-1997), tussen oud en nieuw	81
W.G. van de Hulst junior (1917-2006), illustreren is een kunstje	83
5. DE BELANGRIJKSTE UITGEVERS	87
Uitgeverij G.F. Callenbach	87
De uitgeverijen J.M. Bredée en A. Voorhoeve	92
Uitgeverij W.D. Meinema	95
De uitgeverijen Jan Haan en J.N. Voorhoeve	100
Het Nederlands Bijbelgenootschap	102
6. WAARDERING	106
Recensies	106
Klassieken en bestsellers	110
7. NA 1970	118
Aflossing van de wacht	118
Voorlopers	120
Reformatorische uitgevers	121
Algemeen-christelijke uitgevers	123
Hedendaagse auteurs	124
Geraadpleegde literatuur	125
Over de auteur	127
Index auteurs	129
Index illustratoren	135
Index uitgevers	136

1. DE OPKOMST VAN HET GENRE (1845-1900)

De begintijd van de protestants-christelijke jeugdliteratuur

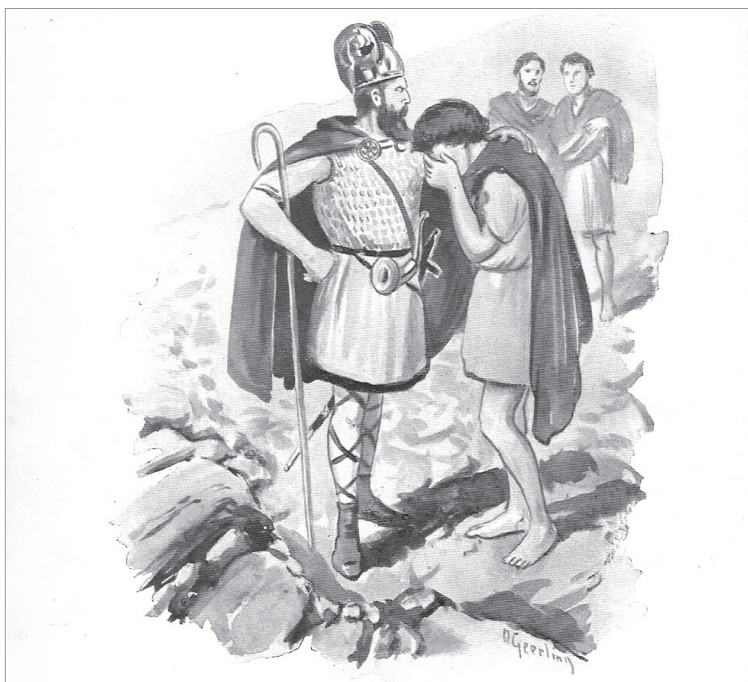
Jan de Liefde (1816-1869), van oorsprong doopsgezind predikant, later stichter van de Vrij-Evangelische gemeente in Amsterdam, was in Nederland de eerste auteur van protestants-christelijke kinderverhalen. Hij was zeer beïnvloed door het Réveil, de religieuze opwekkingsbeweging die in de eerste helft van de negentiende eeuw overwaaide uit het buitenland. Het Réveil richtte zich tegen het Verlichtingsdenken en stelde God weer in het middelpunt. Uit deze beweging ontstonden ook de zondagsscholen. Sociaal bewogen mensen zoals Abraham Capadose en Isaïc Da Costa trokken zich het lot aan van de kinderen uit de arbeidersklasse. Die genoten weinig onderwijs en groeiden vaak op voor galg en rad. Op de opgerichte zondagsscholen werd in de begintijd vooral armenzorg beoefend. Hoewel dus mede uit sociale overwegingen opgezet, was de verkondiging van het evangelie binnen de zondagsscholen de belangrijkste taak. De zondagsscholen zouden van groot belang worden voor de bloei van de protestants-christelijke jeugdliteratuur, door de bij het kerstfeest cadeau gegeven boekjes. Ze werden kerstboekjes of zondagsschoolboekjes genoemd. Ook via de christelijke scholen werden de boekjes verspreid. In 1865 werd de Nederlandse Zondagsschool-Vereeniging (NZV) opgericht die toezicht hield op de zondagsscholen en de zondagsschoolboekjes kritisch bekeek. In 1871 kwam er een gereformeerde zondagsschoolvereniging 'Jachin', de gereformeerden hadden niet genoeg vertrouwen in de interpretatie van de calvinistische beginselen door de hervormde NZV. Binnen de diversiteit van protestantse richtingen verschenen er in de loop der tijd nog meer zondagsschoolverenigingen, zoals voor de vrijzinnig hervormden en de orthodoxe gereformeerde gemeenten.

In 1845 publiceerde Jan de Liefde bij J. Doijer Az. te Arnhem: *De diligence, of de reis naar de stad van de erfenis*. Het boekje bevat een allegorische vertelling over de weg naar de hemel. Het wordt algemeen beschouwd als de start van de protestants-christelijke jeugdliteratuur in Nederland. Voor 1845 waren er wel christelijke kinderboekjes verschenen, maar dat waren

merendeels verhaaltjes vertaald uit het Engels en dus geen oorspronkelijk Nederlands werk.

In 1849 nam De Liefde het initiatief voor het eerste christelijke jeugdtijdschrift in Nederland, *Timotheüs*, uitgegeven door J.W. Swaan te Arnhem. Hij schreef ook vele liederen zoals het gezang *Van U zijn alle dingen* en het bekende kinderlied *Klokje klinkt*.

*Klokje klinkt
Vogel zingt
Iedereen op zijne wijs
Kind, ook gij
Zing daarbij
Tot des Heeren lof en prijs*

Illustratie van O. Geerling voor: J. de Liefde,
De Plaatsvervanger of de Tocht naar de Steengroeve,
uitg. Callenbach, 4^e druk, 1913

De Liefdes leerling Eduard Gerdes (1821-1898) werd de bekendste schrijver van protestants-christelijke jeugdliteratuur van de negentiende eeuw. Hij was een goed verteller en zijn werk werd veel gelezen. Tot diep in de twintigste eeuw werd een gedeelte van zijn werk herdrukt. Een derde belangrijke schrijver was A.J. Hoogenbirk (1848-1920), die rond 1900 veel publiceerde voor de protestantse jeugd. Hij was ook de oprichter van het letterkundig periodiek *Ons Tijdschrift*, dat in het begin van de twintigste eeuw een belangrijke rol speelde binnen de protestants-christelijke literatuur. Hij stimuleerde enkele auteurs, waaronder de sociaal bewogen Johanna Breevoort, om verder te gaan met schrijven.

Andere veelgelezen protestants-christelijke kinderboekenschrijvers rond 1900 waren Betsy, Ida Keller, P. Brouwer, P.J. Kloppers en J.L.F. de Liefde, een nicht van Jan de Liefde. Werkelijk honderden andere auteurs voegden zich in de loop der tijd bij hen. Al deze schrijvers schreven in de traditie van het Réveil. Hun literatuur was orthodox, recht in de leer, moralistisch.

De belangrijkste kenmerken van de protestants-christelijke jeugdliteratuur in die tijd kunnen in het kort als volgt omschreven worden:

Men verkondigt al evangeliserend de almacht van God en benadrukt het zondige in de mens. Alleen absolute overgave aan God en oprechte bekering leiden tot verlossing van het kwaad.

In de boekjes voor de kinderen werden vaak de kleinste vergrijpen onverbloemd hier op afgerekend. Het stelen van een appeltje bracht bij de dader dan een hele zielenstrijd teweeg. Bijna altijd volgden berouw en gebed om vergeving van de zonde. Zo niet, dan liep het meestal niet best af met de ongelovige en ging het van kwaad tot erger.

De literatuur voor kinderen werd in de negentiende eeuw vooral gedomineerd door opvoedkundige aspecten. Brave hendriken en zoete zussen waren er schering en inslag. Hoewel ook de protestants-christelijke jeugdliteratuur daar niet aan ontkwam, was er een aspect dat alle andere deugden in de schaduw stelde: de evangelisatie. De protestants-christelijke jeugdliteratuur was zuivere tendensliteratuur. Het belang lag, zeker in de begintijd, niet zo zeer in het schrijven van een goed opgebouwd verhaal, maar in de evangeliserende boodschap die uit het boekje naar voren kwam. Daarbij werd te pas en te onpas gebruikt gemaakt van bijbelteksten en gebeden, niet altijd tot vreugde van de jonge lezers. Het zonde-aspect werd, vooral vanuit gereformeerde hoek, benadrukt. Alleen bekering tot

God gaf vergeving van zonde. Andere veelvoorkomende aspecten waren arm en rijk, dankbaarheid, gehoorzaamheid, vlijt en bekering en de dood. Sterfscènes zouden tot diep in de eerste helft van de twintigste eeuw blijven voorkomen. De boodschap was daarbij steeds: bekeer je, dan hoef je niet bang te zijn voor de dood. Als het sterfgeval een kind betrof hadden de ouders verdriet, maar vonden troost in hun geloof: 'Het kind is bij God gekomen.' De dood was niet het einde, maar ging over in het eeuwige leven.

Een voorbeeld van een dergelijk boekje is 'Te laat', uitgegeven rond 1880 en een verhaal van de Nijkerkse onderwijzer C.F. Schöttelndreiër, toentertijd een bekend auteur van zondagsschoolverhalen. De hoofdpersoon, Karel, heeft zijn ouders veel verdriet gedaan en is, na een ernstig vergrijp, gaan rondzwerfen over de wereld. In dienst van de Engelsen landt hij als militair in 1799 op de Nederlandse kust. Hij wil zijn vader en moeder gaan opzoeken en om vergeving vragen. Maar beide ouders blijken te zijn overleden. Hij is te laat. Te laat. Karel raakt daardoor in een zenuwziekte, waaruit hij niet meer zal herstellen. Binnen korte tijd sterft hij. Aan zijn sterfbed zit de veldprediker, aan wie hij eerder zijn zonden had opgebiecht. Schöttelndreiër besluit het boekje voor de jeugd als volgt:

'Weinige uren voor den doodstrijd mocht de veldprediker het genoegen smaken, dat Karel tot bewustheid kwam, en kon hij nogmaals met hem spreken over het éénige noodige, dat de ziel, die door schuld verslagen is, rust en vrede kan aanbrengen. Zijn woorden vonden meer ingang, naarmate de laatste oogenblikken naderden. En toen Karel den laatsten adem uitblies, mocht de trouwe dienaar van Christus hem de oogen sluiten met de gegronde hoop, dat deze zondaar wel laat, maar niet "te laat" de toevlucht genomen had tot Hem, die 't belooft en waar maakt, dat Hij niet uitwerpt, die tot Hem vlucht.' Deze dramatische toon was vrij gangbaar in de protestants-christelijke jeugdliteratuur van die tijd en zou pas begin 20^e eeuw langzaam verdwijnen.

Tussen 1880 en 1960 werden er, onder meer bij de uitgeverijen Waltman, Editio, Ploegsma en Van Gorcum, op vrij beperkte schaal, ook boekjes gepubliceerd speciaal voor de vrijzinnig protestantse jeugd. Daarin kwamen zaken als berouw en zonde en andere orthodoxe dogma's veel minder in het middelpunt te staan. In deze boekjes werd er niet geëvangeliseerd, bleven religieuze tendensen meestal op de achtergrond en is er begrip voor andere geloven en levensbeschouwingen. De bekendste auteurs

waren Jacoba F.D. Mossel, C.M. van Hille-Gaerthé en Mien Labberton. Een uitgebreide studie van de vrijzinnig protestantse jeugdliteratuur verscheen in 2001 onder de titel *Vroom en Vrij*.

Vrouwelijke auteurs rond 1900

Aan het einde van de negentiende eeuw bespeurt men een hausse aan vrouwelijke auteurs. Het waren vaak ongehuwde dames van betere afkomst of echtgenotes van predikanten. Zij gebruikten vaak alleen hun voornaam als auteursnaam: Betsy, Johanna, Marie of een ander pseudo-niem.

Enkele pseudoniemen van veel publicerende prot.- christelijke vrouwelijke auteurs

Adelpha	C.Q. Callenbach-van Gheel Gildemeester
Anthonia Margaretha	A.M. Lindeboom-de Jong
Betsy	Betsy de Heer
Carla	C.J.M. Beernink-Schudi
Cora	C.M.E. Wisboom-Verstegen
Cora C.G.	C.C. Greben
Cornelia	S.E. Buddingh
Dina	C.H. Barnard-Barnard
Elisabeth	Wilhelmina Knottnerus
Francina	Francina M. van Stralen
Heleen	H.J.L. van Ramshorst-Callenbach
Hermannna	A.H. Schlüter
Jeanne Marie	Martha Marijs-Visser
Johanna	J.C. Hoek-van Staveren
Marie	M.C. Camerlingh
Marijo	J.M. Stolk-Schotel
Odu	M.H.J. Roskott-Udo
Paula	S.P. Winter

De boekjes van deze dames werden vaak positief beoordeeld. Voor menig- een schulde in elke vrouw een moeder, die ook als ongehuwde als bij ingeving of instinct de kinderlijke behoefte en bevassing aanvoelde. Maar er kwam ook veel negatieve kritiek. Die richtte zich op de onnatuurlijke verhaaltjes en op het onvermogen om de juiste natuurlijke kindertoon te

vinden. Ook de prekerigheid, de vaak uitgemeten troosteloze ellende van drankmisbruik en mishandeling en de bekeringsgeschiedenissen op het sterfbed moesten het ontgelden. In de veelgebruikte liederenbundel van de evangelist Johannes de Heer komt een lied voor dat een op rijm gezet zondagsschoolboekje uit deze tijd zou kunnen zijn. Een pure christelijke smartlap.

Lied 419

*Ginds in een steeg vol ellende en nood
Vond men een knaap aan de rand van de dood.
Men vroeg hem hoe 't met zijn ziel was gesteld
'Nooit' zei hij, 'heeft men mij daarvan verteld'.*

*Toen men hem sprak van 't verlorene schaap
Kwam er een glans op den stervenden knaap.
'Weet ge wel zeker dat mij dat ook geldt?
Niemand heeft mij daar ooit van verteld.'*

*"k Ben veel te min en te slecht" sprak hij nu.
'Neen', was het antwoord 'Hij stierf ook voor u'.
'Maar als dat waar is', sprak hij nu ontsteld
'Waarom toch heeft men dat mij nooit verteld?'*

*d' Engel des doods kwam nu nader tot hem.
Plots'ling sprak hij toen met bevende stem:
'Heer, ik geloof, voor mij stief Gij aan 't kruis:
Brenge toch die boodschap aan allen in huis.'*

Refrein:

*Zeg het toch voort, o zeg het toch voort
Predik de Heiland door daden en woord
Dat geen verwijt u 't harte doorboort
Nimmer nog heb ik van Jezus gehoord.*

RUIM DE STEENEN WEG:
(Op waarheid gegrond)
door
BETSY

NIJKERK. G. F. CALLENBACH.

Omslagillustratie van A. Rünckel voor Betsy: *Ruim de steenen weg*,
uitg. Callenbach, 1^e druk, 1905